

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНИ 20-х – початку 30-х років ХХ ст.

Проаналізовано основні проблеми становлення та розвитку національно-культурного життя української меншини Кубані у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. На основі аналізу монографічної літератури акцентована увага на витоках української ментальності, зокрема ставлення до рідної мови. Стверджується, що політика українізації стимулювала різноманіття національно-культурного життя українців Кубані, що відповідало їх національним прагненням.

Ключові слова: українська діаспора, коренізація, українізація, Кубань, Російська Федерація.

Проанализированы основные проблемы становления и развития национально-культурной жизни украинского меньшинства Кубани в 20-х – начале 30-х годов ХХ в. На основе анализа монографической литературы акцентировано внимание на истоках украинской ментальности, в частности отношения к родному языку. Утверждается, что политика украинизации стимулировала разнообразие национально-культурной жизни украинцев Кубани, что соответствовало их национальным устремлениям.

Ключевые слова: украинская диаспора, коренизация, украинизация, Кубань, Российская Федерация.

The basic problems of formation and development of national cultural life of the Ukrainian minority in Kuban during 1920s – early 1930s are analysed in the article. Scientific novelty consists in the fact, that the author concentrates attention on the sources of the Ukrainian mentality as the attitude towards native language on the analysis of the monographic literature. The author states that the Ukrainization policy stimulated the diversity of national cultural life of the Ukrainians in Kuban; it corresponded to their national striving.

Key words: the Ukrainians diaspora, Soviet «localization policy», Ukrainization, Kuban, Russian Federation.

Однією із характерних рис розвитку Російської Федерації з 1990-х рр. є процес формування демократичного, громадянського суспільства. Важливою складовою суспільних перетворень сучасної Росії виступає національно-культурне відродження усіх народів, що мешкають на її території. У сфері суспільної свідомості цей процес супроводжується підвищенням інтересу до ключових аспектів історії корінних народів Росії і національних меншин, що спостерігається як у громадських діячів, так і в колі науковців.

Численними серед багатонаціонального населення Російської Федерації є й українці. Через те в загальному контексті історії України і Росії однією з ключових є проблема місця та ролі російських українців у політичному, соціально-економічному і культурному розвитку окремих регіонів Російської Федерації. Зацікавленість науковців має об'єктивний характер, пов'язаний, по-перше, з процесом відродження державності, а по-друге, з якісно новим

рівнем розвитку вітчизняної історичної науки і переглядом багатьох ортодоксальних поглядів і оцінок [8, с. 3].

Запропонована тема належить до числа дискусійних в українській історіографії. Зазначимо, що термін «східна українська діаспора» не був поширений у радянські часи, і матеріали про українську общину практично не друкувались. Лише після I Конгресу українців, який відбувся в січні 1992 року, цей термін на постійно закріпився в дослідженнях українських учених [4, с. 57].

Після здобуття Україною незалежності виникла необхідність більш глибокого аналізу процесів у середовищі українців, котрі мешкають поза межами материнської України, тим більше, що українська діаспора розсіяна по території всього колишнього СРСР, але найбільш чисельною вона є в Російській Федерації. Наприклад, у 20-30-х роках ХХ ст. із 50 млн населення тут – 8 млн було українське. При цьому зазначимо, що попри тривале проживання в іншому-

вному оточенні українське населення на той час не втратило здатності до самоідентифікації [15, с. 162]. Загалом від 55 до 70 % українців в найбільших ареалах проживання визнавали за рідну мову – українську. Найвище число їх було в Кубанській округі, де, за даними перепису 1926 року, українці становили близько 61,5 %, для порівняння – росіяни – 33,4 % [10, с. 148].

Українцям на Кубані присвячено дисертаційні дослідження Євгена Петренка, де висвітлено етапи переселення українських селян на Кубань [13]; Дмитро Білий розкрив національно-культурний розвиток українського населення Кубані, починаючи з 1921 року і закінчуючи 1932 роком [1]; Надія Яремко дослідила народнописенну культуру українців цього регіону [21].

Однією з перших в українській історіографії з даної проблеми стала праця Дмитра Білого [2]. Автор у ній розкриває історію Кубані від часів Тмутараканського князівства до наших днів, наголошуючи, що заселення Кубані українцями відбувається після зруйнування Запорозької Січі у XVIII ст. Торкається він також подій періоду революції 1917-1920 років, проголошення і реалізацію політики коренізації (українізації) на Кубані. Детально зупиняється на висвітленні антиукраїнських репресій та голодомору 1932-1933 років, подальшого розвитку українського населення Кубані.

Про українців Кубані досить оригінальним є збірник Рената Польового. Найбільша увага в ньому приділяється добі Української революції 1917-1920 років на Кубані та її провідним постатям [14]. Розпочинається праця з дослідження походження назв куренів Запорізького й Чорноморського козачого війська. Аргументовано і детально описує автор роль в історії таких постатей як Кузьма Безкровний, Микола Рябовол, перший прем'єр Кубанської Народної Республіки Лука Бич, палкий прихильник об'єднання Кубані з Україною Степан Манжула та ін.

Фактологічне значення в розумінні біографічної історії має стаття Романа Ковалю «Неповний список українських діячів Кубані». У ній містяться короткі біографічні дані про більш ніж 100 осіб, які відіграли значну роль в історії та культурі Кубані.

Палітру культурного життя Кубані розкриває стаття «Неповний список репресованих кобзарів-бандуристів Кубані», підготовленої Олексієм Нирко. У ній подані розвідки про 26 постатей, що несли народні традиції через українську пісню.

Дослідженням публіцистичного плану є книга Романа Ковалю «Кубанська Україна», що являє собою збірку радіопередач авторського циклу. У ній йдеться про долі визначних українських діячів Кубані, їхні зв'язки з Україною, працю видатних кубанських культурних діячів на благо українського народу доби Української революції 1917-1920 років Кубані та України [11].

У статтях збірника «Українська діаспора в Росії, українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія» автор Віктор Ідзьо, проаналізував історію українства в Росії впродовж тривалого часу. Він робить спробу довести, що українці в Росії зробили немало, щоб зберегти свою ідентичність, створити наукові, освітні, культурні та релігійні організації, збереглись в іномовному суспільстві у вигляді потужної діаспори [12]. На жаль, про українців Кубані

тут містяться лише окремі згадки.

У контексті національно-культурного розвитку українського населення Кубані цінною є стаття відомого українського дослідника Сергія Заремби, у якій висвітлено процеси на Кубані у 1920-х – на початку 1930-х рр. [9]. Серед них автор виділяє запровадження української мови в діловодстві, школі, літературі тощо. У цьому сенсі доповнює дослідження Сергія Заремби стаття Олександра Терещенка, де він висвітлює українізаційні процеси, що мали місце на Півдні Росії, зокрема на Кубані [18]. Головними сюжетами їх є освітня сфера, видавнича справа та виникнення українських культурних організацій.

Трагедію українців на Кубані, зокрема голодомор 1932-1933 років, репресії, висвітлено в дослідженнях Ігоря Винниченка [3], Богдана Гориня [6], Богдана Лановика [19]. Оригінальними і змістовними є і праці Ф. Заставного [10], В. Сергійчука [15], О. Сушко [17], М. Вівчарика [4], О. Синиці [16], В. Євтуха [7]. Все ж, попри свіжість висновків, оригінальність постановки проблем у цих та інших дослідженнях розглядаються лише загальні тенденції національно-культурного розвитку українців Росії, здебільшого етнічно-демографічного характеру, і окремі фрагменти національно-культурного життя українців у різних регіонах Російської Федерації, зокрема Кубані.

Зазначимо, що за роки незалежності України з'явилася можливість активного дискутування проблем української діаспори та її зв'язків з Україною на численних зібраннях науковців, громадських і політичних діячів України та діаспори, зокрема, на конгресах Міжнародної асоціації українців, конгресі українців незалежних держав колишнього СРСР, на Всесвітніх форумах українців та інших, що позначається на динаміці вивчення національно-культурних аспектів українців Російської Федерації. Однак сучасна історіографія нараховує ще досить мало праць з даної проблеми. Автор намагається доповнити наявну українську історіографію своїм баченням проблеми національно-культурного розвитку українців Кубані.

Зазначимо, що на 1926 рік динаміка розселення українців у Північному Кавказі виглядала так: Кубанський округ – 915 402 осіб, або 61,5 % від кількості населення, Донський – 498 287 (44 %), Армавірський – 305 126 (32,1 %), Ставропольський – 245 753 (38,8 %), Сальський – 207 195 (43,9 %), Північно-Донецький – 206 520 (55,1 %), Терський – 194 093 (30,2 %), Таганрозький – 191 771 (71 %), Чорноморський – 103 991 (35,7 %), Майкопський – 94 301 (28,6 %), Шахтинський – 70 786 (13,1 %), Сунженський – 2 522 (72 %) [17, с. 376].

Компактність проживання українського населення в Північнокавказькому регіоні створювала умови і одночасно висувала вимогу національно-культурних перетворень, про які наголошувалось на X з'їзді РКП(б). Основні завдання полягали в тому, щоб у районах компактного проживання українців:

- розвивати і зміцнювати радянську державність у формах, що відповідають національно-побутовим умовам, традиціям;
- на основі рідної мови розвивати і зміцнювати діяльність суду, органів державного управління та самоврядування, комплектуючи їх людьми

місцевими, що знають побут і психологію населення конкретного регіону;

- розвивати пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно-освітні установи рідною мовою.

Висунуті положення політики коренізації конкретизувалися у рішеннях XII з'їзду РКП(б), де зверталась увага на необхідність прийняття спеціальних законів, котрі забезпечували б вживання рідної мови у всіх державних органах, законів, які б переслідували і карали порушників прав національних меншин [17, с. 377].

Коренізація (українізація) на Кубані планувалася як комплексний широкомасштабний захід, розрахований на тривалий період. Насамперед, запроваджувалося викладання українською мовою в початкових школах, які підлягали українізації. Передбачалося перевести на українську мову також і викладання в школах вищого ступеня, а також так званих «ШКМ» (школах колгоспної молоді). Для підготовки кадрів українських вчителів для початкових шкіл Кубані в семи педагогічних технікумах створювалися відділення з навчанням українською мовою. У станиці Полтавській Слов'янського району було відкрито педагогічний технікум на 90 студентів. Важливе значення також мало відкриття при Кубанському педагогічному інституті відділення українознавства з аспірантурою з профілю «Українська мова, література та історія».

Поряд з цим у 1923 році в станиці Полтавській виникає організація українських кубанських письменників «Гарт» («Кубфільгарт»). Ініціатором її створення був молодий поет Іван Дорожний, членами в більшості були студенти Кубанського українського технікуму, які робили перші кроки літературної творчості, пов'язуючи їх з відродженням інтересу до рідної мови та історії українського народу. Найбільш відомі учасники «Гарту» – Іван Дорожний, Кирило Тихий, Маруся Грицько, Пилип Прірва, Микола Промінь. «Гарт» проводив масову роз'яснювальну роботу серед населення, популяризуючи рідну українську мову [18, с. 69].

Відродження інтересу до рідної мови, історії українців було помітно і в інших великих станицях Кубанського та Таганрозького округів, де склалися найбільш численні масиви українського населення. У цьому сенсі варто виділити також станицю Уманську – до 1917 року центр Єйського відділу Кубанської області, де в дореволюційний час на базі місцевої гімназії та військових кубанських установ діяв український літературно-історичний гурток.

У вересні 1924 року в Москві організується «Союз українських пролетарських та сільських письменників Російської Федерації» (СІМ) – «Село і Місто». У цю організацію на рівні філій увійшли літературні групи кубанських українських письменників в Краснодарі та в станиці Полтавській. Зокрема, у Краснодарську філію входили Іван Луценко, Яків Промінь, Тимофій Івашенко, Олександр Лісогор та інші. «Сімівці» проводили літературні вечори українською мовою в Краснодарі та в станицях Кубанського округу, виставки книг у хатах-читальнях та інших закладах культури [15, с. 141].

Досить важливим є питання налагодження видань місцевих газет українською мовою. Народа, яка

відбулась весною 1925 року в м. Краснодар, визнала українське питання актуальним, тоді ж було порушено питання про безкоштовний додаток «Советский Станичник» до російсько мовної кубанської газети «Красное Знамя». Найперше малося на меті перетворити її в українську газету.

У зв'язку з цим із серпня 1925 року «Советский Станичник» почав українізуватися. Однак це йшло повільно, що гостро занепокоїло українську секцію Крайкому ВКП(б). У результаті вжитих заходів з початку 1926 року став виходити українською мовою «Червоний прапор». На сторінках цих видань розгорнулася перша дискусія про феномен української мови на Кубані й необхідність видання власної української преси. І з осені 1926 року вийшла «Червона газета», що видавалася в Ростові-на-Дону, як орган української секції Північно-Кавказького крайкому ВКП(б). Крім чисто пропагандистських матеріалів, у ній регулярно з'являлися літературні сторінки, де публікували свої перші доробки молоді українські письменники. Починала газета з одного працівника і 35 примірників платного тиражу. Через рік вона, будучи на той час першою і єдиною українськомовною газетою в РСФРР, вже мала сталий редакційний колектив і понад 200 сільських кореспондентів [5, с. 3].

На початку 30-х років українізувалися багато кубанських районних газет: «Сполох» – станиця Брюховецька 1931 р., «Колгоспний шлях» – станиця Слов'янська 1930-1931 рр., «Колгоспник» – станиця Кушевська 1930-1931 рр., «Колгоспний шлях» – м. Єйськ 1931-1932 рр., «Червоний таманець» – м. Темрюк 1931-1932 рр., «Червоний прапор» – м. Краснодар 1931-1932 рр., «Коллективіст» – станиця Коренівська 1931-1932 рр. Двома мовами друкували матеріали газети «Соціалістичне тютюнництво» – станиця Северська 1931-1932 і «За пролетарські кадри» – м. Краснодар 1928-1932 рр.

В українського населення великою популярністю користувалися малочисельні україномовні журнали. Так, у 1927-1930 рр. в Краснодарі виходив українською мовою журнал «Новим шляхом», який пізніше було перейменовано на – «Ленінським шляхом». Для дітей видавали «українську сторінку» в крайовій російськомовній газеті «Ленинские внучата» [18, с. 70]. Розвитку національної культури на Кубані сприяв і літературно-художній альманах «Наступ», перший номер якого вийшов у травні 1931 року.

Велику роботу проводило видавництво Північний Кавказ. У 1931 році для українських шкіл було видано низку підручників. За цей рік на Кубані побачили світ 149 українських книг загальним тиражем близько мільйона примірників.

На той час виділялися такі кубанські письменники, як Гаврило Добросок (1879-?), Олександр Волк (1900-?), Юхим Литовченко (1897-?), Олександра Кириї (1898-?), Іван Луценко (1886-?), Павло Оляничук (1904-?), Омелян Розумієнко (1905-?), Микола Михаєвич (1906-?). Знаки запитання на місці дати смерті митців свідчать про трагізм долі носіїв кубанської української літератури [2, с. 73].

Один із небагатьох уцілілих літераторів Василь Очеретяний, котрий тривалий час жив і творив на Кубані, ставши всесвітньо відомим письменником

під псевдонімом Василь Барка, написав роман «Жовтий князь», у якому першим висвітлив трагічний кінець, що спіткав українську культуру на Кубані [2, с. 74].

Багато видань українською мовою прислали на Кубань з різних міст України та Росії. Так, у 1926 році Кубань отримала 15 тисяч примірників українських книжок. У 1927 році видано українською мовою буквар «Нове село» для шкіл. У 1928 році з друку вийшли буквар «Живі звуки», читанка «Новим шляхом» для другого року навчання. У 1929 році надруковано: читанку для третього року навчання «Новим шляхом», математику для другого року навчання, лекції для самонавчання, «Українську мову», «Курс арифметики» тощо [9, с. 103].

На початок 1930 року в Кубанському окрузі вже працювало понад 300 українських шкіл, 53 гуртки української мови, а в самому Краснодарі – 30 гуртків. На українському відділі робітфаку навчалось близько сотні осіб, українською відділенні педтехнікуму – 70, у педтехнікумі станиці Полтавської – 300 і на українському відділенні Кубанської радпартшколи – 60. Кубанський радіоцентр 40 % своїх програм транслював українською мовою. Майже в кожній станиці існував драматичний гурток, у м. Краснодарі їх налічувалось близько 10 [15, с. 152].

За ухвалою крайової влади, у липні 1932 року в Краснодарі почав організуватися Північно-Кавказький Український науково-дослідний інститут. Першим кроком якого стала підготовка підручників з української мови і літератури, суспільствознавства тощо [15, с. 154].

Як засвідчив подальший перебіг подій, усе це було явищем тимчасовим – почався зворотній процес – згорання українізації. Першим кроком у цьому стали грудневі рішення політбюро ЦК ВКП(б) 1932 року. У контексті цих рішень національно-культурне життя українців Кубані було згорнуте, і політика коренізації трансформувалась у політику формування єдиної нації, що спричинило русифікацію всіх сфер суспільного життя в етнокультурному напрямі.

Таким чином, протягом короткого періоду із середини 1920-х – початку 1930-х років на Кубані була досить сформована за участі держави та української інтелігенції широка культурно-освітня інфраструктура, що забезпечувала потреби українців. В основі цього процесу лежала рідна мова: навчальні заклади, клуби, хати-читальні, газети, журнали, письменницькі організації тощо. Змінювалися зв'язки з Україною, розвивалась творчість місцевих українських митців, що зіграло позитивну роль у національно-культурному розвитку українців Кубані. Ці процеси розвитку етнічної самосвідомості на Кубані, що відбувалися у 20-х – початку 30-х років ХХ ст., мають вплив і в наш час. Незважаючи на те, що нині українці повністю інтегровані в суспільне життя регіону, складаючи чималу частку виробничих колективів, культурно-мистецької, наукової, політичної та управлінської еліти регіону, потребують комплексної допомоги в налагодженні організованого суспільно-громадського життя. Чималу роль у цьому може зіграти визнання цих проблем на державному рівні. Захист прав і потреб українців, що мешкають в інших державах світу, має стати одним із пріоритетів зовнішньої політики України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білий Д. Д. Національно-культурний розвиток українського населення Кубані 1921-1932 рр. : Дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Дмитро Дмитрович Білий. – Донецьк, 1994. – 178 с.
2. Білий Д. Д. Малиновий Клин : Нариси з історії українців Кубані / Д. Д. Білий. – К., 1994.
3. Винниченко І. Україна 1920-1980-х : депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К., 1994.
4. Вівчарик М. М. Українці в світі: східна і західна діаспора / М. М. Вівчарик // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12. – С. 57-67.
5. Вишневецький Б. Українці в РСФРР / Б. Вишневецький // Вісті ВУЦВКА. Харків. – 1927. – 16 квітня. – С. 3.
6. Горинь Б. Трагедія українців Кубані / Б. Горинь. Українська діаспора в Росії : стан, проблеми, перспективи : Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 22 грудня 2003 р.: До зборів Української всевітньої координаційної Ради 2004 / С. Остапа (заг. ред) ; Українська Всесвітня координаційна Рада. – К., 2004. – С. 68-74.
7. Євтух В. Б. Закордонне українство / В. Б. Євтух. – К. : ВК, 2005.
8. Закіров М. Б. Урало-Сибірський регіон Російської Федерації в умовах трансформації суспільства : Дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Марат Борисович Закіров. – Луганськ, 2006. – 210 с.
9. Заремба С. З національно-культурного життя українців на Кубані 20-30 рр. ХХ ст. / С. Заремба // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 94-104.
10. Заставний Ф. Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах) / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 120 с.
11. Коваль Р. Нариси з історії Кубані / Роман Коваль. – К., 2004.
12. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії: Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія / Віктор Ідзьо. – Л. : БаК, 2002. – 304 с.
13. Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубані (1792-1917 рр.) : Дис. канд. іст. наук / Є. Д. Петренко. – К., 1997. – 206 с.
14. Польовий Р. Кубанська Україна / Р. Польовий. – К. : Дюкор, 2004. – 304 с.
15. Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне опуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках / В. І. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.
16. Синиця О. І. Українці за межами України / О. І. Синиця. – Івано-Франківськ, 2001. – 82 с.
17. Сушко О. В. Внесок державних структур Поділля в забезпечення учителями українських регіонів Російської Федерації у 20-х рр. ХХ ст. / О. В. Сушко // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2006. – № 1-4. – С. 162-163.
18. Терещенко О. Українське відродження на півдні Росії / О. Терещенко // Схід. – 1998. – № 6. – С. 68-73.
19. Українська еміграція від минувшини до сьогодення // Б. Д. Лановик, М. В. Траф'як та ін. – Тернопіль : Чарівниця, 1999.
20. Яремко Н. О. Народнопісенна культура українців Кубані (на матеріалі польових досліджень історичної Чорноморії) : Дис. д-ра мистецтвознавства : 17.00.03 – Надія Онисимівна Яремко. – Х., 2006. – 470 с.

Рецензенти: Савчук В. О., к.і.н., доцент, проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
Тригуб П. М., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

© Ісакова І. А., 2010

Стаття надійшла до редакції 28.03.2010 р.